

ЭКСТРЕМИЗМ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Мазкур тадқиқотда экстремизм билан боғлиқ жиноятлар ва уларнинг ҳуқуқий таҳлиliga оид масалалар ўрганилади. Экстремизмнинг турли шакллари ва унинг жиноятлар билан боғлиқлиги, шунингдек, ҳуқуқий механизмлар ва чоралар таҳлил қилинади. Мақолада экстремистик ҳаракатлар, уларнинг социал, сиёсий ва иқтисодий сабаблари, шунингдек, бу ҳаракатларга қарши курашиш учун қўлланиладиган ҳуқуқий ва институтчионал тадбирлар асосидаги қиёсий таҳлил амалга оширилади. Шунингдек турли мамлакатлардаги экстремизмга қарши қонунлар ва ҳуқуқий тизимларнинг таъсири ўрганилади.

Калит сўзлар: Экстремизм, жиноятлар, қонунчилик, ҳуқуқий таҳлил, социаль сиёсат, ҳуқуқий механизмлар, халқаро ҳуқуқ, сиёсий экстремизм, институтчионал тадбирлар

Бугунги кунда экстремизм ўзининг янгича кўринишларини акс этириб, жаҳон ҳамжамиятининг диққат марказида турган глобал муаммоларидан бирига айланиб бормоқда. Миллий, ирқий, диний, сиёсий ва бошқа мақсадларга эришиш учун экстремистик ғоя атрофида бирлашган шахслар ва гуруҳларнинг фаолияти дунёнинг турли минтақаларида кузатишмоқда. Бу каби ҳаракатлар давлатларнинг тинчлиги ва ҳавфсизлигига турлича ҳавф туғдириб, инсониятнинг нормал ҳаётига таҳдид солмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев «Ҳозирги вақтда дунёнинг турли минтақаларида янги кескинлик ўчоқлари пайдо бўлмоқда, миллатлар ва конфессиялар ўртасида қарама-қаршиликлар кучаймоқда, радикализм ва экстремизм хавфи тобора ортиб бормоқда. Мана шундай таҳликали шароитда биз барқарорлик ва ҳавфсизлигимизга зиён етказадиган ҳар қандай таҳдид ва хатарларга кескин қарши туришимиз шарт» деб айтган эдилар¹.

Экстремизм таҳдиди бундан бир неча асрлар аввал инсоният давлатчилик тарихида турли кўринишларда бўлган бўлсада, бугунги кунга келиб, ўзининг замонавий қиёфасида мақсадларига эришиш учун фаол ҳаракатланмоқда. Бу каби ҳаракатларни ўз вақтида чекламаслик, қарши курашмаслик жамиятда тезда тарқалиб, илдишлари янада чуқурлашишига сабаб бўлади.

Экстремизм билан боғлиқ фаолиятга МДҲ ва хорижий давлатларда тегишли қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан қонунга ҳилоф деб топилган ва бундай фаолият учун жавобгарлик белгиланган. Жумладан, Россия Федерациясининг «Экстремистик фаолиятга қарши курашиш тўғрисида»ги, Белорусия, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон Республикаларининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги қонунларини ҳамда АҚШ, Франция, Буюк Британия ва бошқа хорижий давлатларнинг «Терроризм ва зўровон экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги қонунлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини келтиришимиз мумкин. Бундай фаолият Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонунига асосан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳам тақиқланган ва бунинг учун жавобгарлик белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонунида экстремизм тушунчасига «Экстремизм - ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик ишлатиб эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштириб олишга, миллий,

¹ Ш.Мирзиёев. Қорақалпоғистон Республикасида содир бўлган оммавий тартиббузарликлар юзасидан ўтказилган йиғилишдаги нутқи. Халқ сўзи газетаси, 2022. <https://xs.uz/uzkr/80668>

иркий, этник ёки диний адоват кўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодаси» деб таъриф берилган².

Шуни таъкидлаш лозимки, Россия Федерацияси Президентининг 2020 йил 29 майдаги «Россия Федерациясида 2025 йилгача экстремизмга қарши курашиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармонида, «Радикализм» тушунчаси киритилиб, унга «Радикализм - Россия Федерацияси конституциявий тузумининг асосларини қатъий ва тубдан ўзгартириш, Россия Федерациясининг бирлиги ва худудий яхлитлигини бузиш истаги билан тавсифланган зўравонлик мафқурасига мурасимсиз содиклик»³ деб таърифланган.

Бу борда Канада давлатининг «Зўравон радикализмга қарши курашиш стратегияси»ни кўрар бўлсак, стратегия давлат миқёсида радикаллашувнинг олдини олиш бўйича кенг жамоатчилик жалб этилган ҳолатда ишлаб чиқилган. «Зўравон радикаллашувга қарши курашиш маркази» ташкил этилган. Ушбу марказ расман 2017 йилда ишга туширилган.

Канаданинг лексикасида радикаллашув тушунчасига «Радикаллашув – бу шахс ёки гуруҳнинг аста-секин вазиятга ва асосий ғояларга қарши бўлган экстремал позициялар ёки мафқураларни қабул қилиш жараёни»⁴ деб таъриф берилган.

Албатта, экстремизмнинг тарқалишида «радикализм» муҳим рол ўйнайди. «Радикализм» сўзи латин тилидан олинган бўлиб, «илдиз» деган маънони билдиради.⁵ «Экстремизм» ва «радикализм» тушунчалари бир бири билан боғлиқ бўлсада, айнан бир маънони англатмайди. Лекин, радикализм ғояларисиз экстремизм вжудга келмайди. Шундай экан, мазкур «радикализм» тушунчасини мавжуд қонунчиликка киритиш, қонунчилик мустаҳкамланиши ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижодкорлигида ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Дунёда экстремизмнинг кучайиши, экстремистик ташкилотларнинг шаклланиши ва мисли кўрилмаган фаолияти экстремистик фаолиятга қарши ҳуқуқий базани такомиллаштиришни талаб қилади. Ўзбекистон миллий ҳуқуқ тизимини ривожлантиришнинг энг самарали йўлини ишлаб чиқиш, шу жумладан экстремизмнинг жиноий кўриниши учун жавобгарликни тартибга солиш, шубҳасиз, хорижий мамлакатларнинг жиноий қонунчилигини ўрганмасдан, унинг кучли ва заиф томонларини аниқламасдан мумкин эмас.

МДҲ давлатларидан Россия Федерацияси, Молдова, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Беларус Республикаларида «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонунлари қабул қилинган. Ушбу қонунларнинг умумий жиҳати шундаки, улар инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида экстремизмга (экстремистик фаолият) қарши курашишнинг ҳуқуқий ва ташкилий асосларини белгилайди. Шуни таъкидлаш керакки, Россия Федерацияси, Беларус ва Қирғизистон Республикаларининг қонунларида «экстремизм» ва «экстремистик фаолият» тушунчалари синоним бўлса, Молдова, Тожикистон ва Ўзбекистон Республикаси қонунларида «экстремизм», «экстремистик фаолият»дан ажратилган. Шунингдек, баъзи қонунларнинг ўзига хос хусусиятлари бор, улар, «экстремизм» тушунчасининг таърифига тааллуқлидир. МДҲ давлатларининг қонунчилигида ўхшаш жиҳатлари учраб туради. Чунки, ушбу давлатларнинг ҳуқуқ тизимининг негизи собиқ Иттифоқ даврига туташади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига «экстремизм» сўзи ва унинг ҳосилалари Жиноят кодексининг учта моддасида учрайди. 244¹-модда «Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш», 244²-модда «Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда қатнашиш», 246-модда «Контрабанда»⁶. Бундан ташқари экстремизм билан боғлиқ ҳаракатларни Жиноят кодексининг бошқа моддаларининг диспозицияси ўз ичига олади.

² Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни

³ «Россия Федерациясининг 2025 йилгача экстремизмга қарши курашиш стратегияси».

⁴ <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc/index-en.aspx>

⁵ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Радикализм>.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 1994 й. Тошкент.

МДХ давлатларининг жиноят қонунчилигида ҳам шу каби ҳаракатлар тақиқланган ва миллий қонунчилиги билан тартибга солинган. Ушбу давлатлардаги жиноят қонунчилигининг алоҳида эътибор қаратадиган жиҳатлари ҳам мавжуд. Масалан, экстремизмни молиялаштириш жинояти бўлиб, МДХнинг қонунчилиги ўрганилган давлатларида ушбу ҳаракатлар учун Жиноят кодексларида алоҳида жавобгарлик белгиланган. Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилиги ва Жиноят кодексининг 155³-моддасида терроризмни молиялаштириш учун жавобгарлик белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг 27.11.2021 йилда «Терроризм ва экстремизмни молиялаштиришга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиётининг айрим масалалари тўғрисида» қарори қабул қилинган ва унда террорчилик ташкилотининг мавжуд бўлиши, фаолият кўрсатишини моддий ва молиявий жиҳатдан таъминлаш шакллари ҳамда судда инобатга олиниши лозим бўлган ҳолатлар кўрсатилган.

Бугунги кунда экстремизм билан боғлиқ содир этилаётган жиноятлар таҳлили экстремистик фаолият ҳам бошқа шахслар томонидан турли кўринишларда қўллаб қувватланаётганлигини кўрсатмоқда.

Бундан ташқари, МДХ давлатларининг экстремизмга қарши курашиш бўйича қонунчилигида «экстремизм» ҳамда «экстремистик фаолият» тушунчалари учрайди. Мазкур тушунчаларни таҳлил қилган мутахассислар турли фикрларни билдирган.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги қонунида, «экстремизм» ва «экстремистик фаолият» тушунчалари алоҳида қайд этилган.

экстремизм - ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик ишлатиб эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштириб олишга, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодаси;

экстремистик фаолият - Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузumi асосларини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетини бузишга, ҳокимият ваколатларини эгаллашга ёки ўзлаштиришга, қонунга хилоф қуроли тузилмалар тузишга ёки уларда иштирок этишга, террорчилик фаолиятини амалга оширишга, зўрлик ёки зўрлик ишлатишга ошқора даъват қилиш билан боғлиқ ҳолда миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатишга, жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этишга, шунингдек экстремистик ташкилотларнинг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этишга, бирор-бир ижтимоий гуруҳга нисбатан сиёсий, мафқуравий, ирқий, миллий, этник ёки диний адоват ёхуд душманлик сабабли оммавий тартибсизликларни амалга оширишга, ушбу модданинг тўртинчи — ўнинчи хатбошиларида кўрсатиб ўтилган ҳаракатларни амалга ошириш учун ошқора даъват қилишга қаратилган ҳаракатларни режалаштиришга, ташкил этишга, тайёрлашга ёки содир этишга доир фаолиятлар киритилган⁷.

Бизнинг фикримизча, «экстремизм» ва «экстремистик фаолият» тушунчалари ўзаро боғлиқ, лекин бир-бирига нисбатан мутлақо эквивалент эмас, деб тубдан фарқлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса ўрнаида айтиш мумкинки, экстремизмга қарши курашиш тўғрисидаги қонунлар барча давлатларда ўзларидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа жиҳатлар инобатга олиниб қабул қилинган. Ўзбекистон Республикасининг бу борадаги қонун ҳужжатлари ҳам минтақамиздаги таҳдидлар ва унга қарши курашиш тартибини белгилаш мақсадида қабул қилинган.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни. 2018 й. ЎРҚ 489.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. То‘лдирилган иккинчи нашри. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – В. 253.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 71-модда. Тошкент 2023 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси.
4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.
5. “Терроризмга қарши курашиш тўғрисида”, “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси прокуратураси тўғрисида”, “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонунлари.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни. 2018 й. ЎРҚ 489.
7. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 1994 й. Тошкент.